

Bajomi-Lázár Péter

Két könyv a demokráciáról és a populizmusról

John Keane: *A demokrácia legrövidebb története*
Jan-Werner Müller: *Mi a populizmus?*

A 2010-es és a 2020-as években a liberális demokrácia válsága és a populista politika reneszánsza sok gondolkodót sarkalt az okok feltárására. Egyes szerzőket *médiacentrikus* látásmód jellemez: ilyen például a Trump megválasztását és a brexitet elsősorban médiakommunikációs okokkal magyarázó Andrew Chadwick (2017), illetve Manuel Castells (2019) könyve. Másokat inkább *politikacentrikus* látásmód jellemez: ők a demokrácia válságáért elsősorban a médián túli tényezőket tartják felelősnek: ilyen például Jan Zielonka és Jacques Rupnik értekezése (2020). John Keane, illetve Jan-Werner Müller itt tárgyalt könyve az utóbbiak közé tartozik: a szerzők megemlítik ugyan a média szerepét, de csupán futólag.

A demokrácia legrövidebb története és a *Mi a populizmus?* közös vonása, hogy szerzőik történeti perspektívából közelítenek vizsgálatuk tárgyához. Lényeges különbség azonban, hogy Keane könyvének központi témája a demokrácia, s a populizmus kérdését csupán röviden tárgyalja, míg Müller könyvének fókuszában a populizmus kérdése áll, és csupán érintőlegesen vizsgálja a demokrácia témáját. A két könyv közös vonása az is, hogy a populista kormányzás példáit idézve mindkettő éles kritikát fogalmaz meg a kortárs magyar politikai rendszerről.

John Keane: *A demokrácia legrövidebb története*

A médiáról és a demokráciáról a legjobb könyvet John Keane írta, és a találó *Média és demokrácia* címet adta neki. Az 1991-es angol eredetit nyolc évvel később követte a magyar fordítás. A kötet ma része minden komoly felsőoktatási intézmény tananyagának. A Sydney-i Egyetem oktatójának legújabb könyve, *A demokrácia legrövidebb története* 2022-ben jelent meg, és már ebben az évben magyarul is olvashatóvá vált. Keane inkább történészi, mintsem politológusi szemmel írja le a demokráciák diadalainak és kudarcainak sűrű, dinamikusan változó történetét. Egyúttal igyekszik tipizálni is a létező demokráciákat – e szempontból a „variációk demokráciára” cím talán pontosabb lett volna.

A demokráciák történetét három nagy szakaszra osztja. Az első, a *részvételi demokrácia* „még egy olyan korban született meg, amelyet elsősorban az élőbeszéd határozott meg”. A második, a *képviseleti demokrácia* „már elsősorban a nyomtatott kultúra szülte”. A harmadik – ezt ő *ellenőrző demokráciának* (monitory democracy) nevezi – „kezdettől fogva a multimediális társadalmak sajátja”. Ez utóbbi kulcsmomentuma az, hogy a társadalmi érdekérvényesítésnek és a hatalom szüntelen ellenőrzésének új eszközei és mechanizmusai jöttek létre, és ezek talán legfontosabbika – a nemkormányzati szervezetek mellett – a digitális média:

A képviseleti demokrácia korával ellentétben, amikor a nyomtatás kultúrája és a csupán limitáltan elérhető audiovizuális média szükségképpen a politikai pártok és a kormányok felügyelete alatt állt, az ellenőrző demokrácia korában ezek az eszközök már olyan széles körben elterjedtek, hogy olybá tűnik, egyetlen vezető, kormányzat vagy civil szervezet sem rejtőzhet el előlük. Ma már a hatalom legtitkosabb ténykedései is napvilágra kerülnek (214. o.).

Ugyanakkor azt is megemlíti, hogy az új média lehet a hatalmuk megszorítására törekvő oligarchikus vezetők eszköze is.

Amint a radikális demokrata Keane korábbi munkáiban, úgy új könyvében is keverednek a leíró és a normatív elemek. A demokráciát mint a legjobb kormányzati formát ezekkel a szavakkal ajánlja olvasója figyelmébe:

A demokráciában van valami punk. Anarchikus, és sohasem elégedett a fennálló renddel. ... mindig a zsarnoki hatalom célpontjainak és áldozatainak oldalára helyezkedik, kétségbe vonja az ortodox hiteket, fellazítja a biztosnak tűnő határokat, kiszélesíti a horizontokat és minden elemében az ismeretlen felé törekszik. [Lényege a változás, mert] hatalmuk mértékétől függetlenül egyetlen személyre vagy csoportra sem lehet örök időkre rábízni, hogy irányítsák mások életét (241. o.).

Voltaképpen egyetlen hosszúra nyúló, élvezetes esszéről van szó, amely nemcsak az észak-atlanti régió, hanem a globális dél országainak történetéből is merít. Bőséges példatárra támaszkodva tárgyalja a régi és az új populizmusokat, nem feledkezve meg a mai magyar politikai rendszerről sem. A különféle populizmusok egyik legfontosabb közös sajátosságát abban látja, hogy a homogén nép mítoszára támaszkodnak.

Bartók Imre fordításában Keane könyve kitűnő olvasmány. Az olvasó talán csak azt vetheti szemére a szerzőnek, hogy hiszen a törvényhozás az „ellenőrző demokrácia” korában is a parlamenti pártok monopóliuma maradt, ezért kérdéses, hogy valóban a demokrácia új típusáról van-e szó, vagy csupán új altípusról, afféle mediatizált változatról kell beszélnünk.

Jan-Werner Müller: *Mi a populizmus?*

Jan-Werner Müller a Princeton Egyetemen tanít. Angolul 2016-ban, magyarul 2018-ban adta ki *Mi a populizmus?* című kismonográfiáját. A populizmust történeti perspektívában, de a jelenre összpontosítva vizsgálja. Visszatérő jegyei közé sorolja a „morálisan tiszta” nép és a „korrup” elit szembeállítását, a politikai pluralizmus elvetését, az identitáspolitikát, a tömeges klientúraépítést, a hatalommegosztás intézményeinek lebontását, a nép kizárólagos képviselőjének hirdetését és „a győztes mindent visz” mentalitást. A populizmus hajlamos összeesküvés-elméleteket hirdetni, ellenségképet gyártani, és – a kirekesztettek védelmében – paternalista államot építeni. A szerző, aki egy ideig Magyarországon kutatott, példákat keresve sokszor hivatkozik a kortárs magyar politikai rendszerre is.

Müller szerint a populizmus a rosszabb anyagi helyzetű választók frusztrációjából és a liberális technokrata elitekkel szemben táplált haragjából, továbbá a premodern világ iránti nosztalgiájukból táplálkozik. A modern populizmus sikerének legfőbb okát mindemellett abban látja, hogy a képviselői demokrácia képtelen volt „a nép uralkodásának” ígéretét valóra váltani. A populisták politikai szerepét fontos szerepet tulajdonít az új médiának is, amely lehetővé teszi a populisták és a választók közötti közvetlen kapcsolattartást, pontosabban egyfajta illuzórikus kapcsolat kialakítását:

A populisták mindig igyekeznek ... kihagyni a mediátorokat, és a lehető legkisebb mértékben támaszkodni a politikusok és az állampolgárok között közvetítő összetett pártszervezetekre. Ugyanígy vannak a médiával is ... Trump Twitter-fiókja is hasonlókkal kecsegtetett: az „igazi amerikaiak” túlléphetnek a médián, és közvetlen kapcsolatot (vagy inkább annak illúzióját) teremthetik meg valakivel ... aki közvetlenül mondja el, hogy is állnak a dolgok (62–63. o.).

A magyarul Konok Péter alapos fordításában olvasható könyv élvezetes olvasmány. Legfeljebb azért hagyhat némi hiányérzetet az olvasóban, mert csupán érintőlegesen ír a populizmus reneszánszának olyan okairól, mint a liberális média tömegektől eltávolodott nyelve és ágendája, a gazdasági globalizáció miatt egyre gyorsabban növekvő vagyoni különbségek (vagyis az alsó-középosztály megszűnése), a kulturális globalizáció nyomán fellépő identitásproblémák, valamint az elitek válságkezelésben nyújtott gyenge teljesítménye. Borítóján egy narancssárga hátizsákot cipelő ember látható, hátulnézetben. (Müller eredeti könyvének borítványváltozatai nem üzennek ilyen direkt módon az olvasónak.)

Összegzés helyett

Bár a média szerepét mindkét szerző csupán érintőlegesen tárgyalja, figyelemre méltó, mennyire eltérően ítélik meg. Keane szerint a modern, ellenőrző demokrácia nem volna lehetséges a digitális média nélkül, amely a politikai elitnek felügyeletének egyik legfontosabb eszközét jelenti – igaz, hozzáfűzi, hogy a modern média alkalmas lehet a választók félrevezetésére is. Ezzel szemben Müller a digitális médiában elsősorban a tömegmanipuláció eszközét látja, amely a politikus és a választó közötti közvetlen és kölcsönös kapcsolat illúzióját – voltaképpen, bár ezt már én teszem hozzá, az elszámoltathatóság illúzióját – teremti meg. (John Keane: *A demokrácia legrövidebb története*. Budapest: Atheneum Kiadó, 2022, 264 oldal, 4299 forint; Jan-Werner Müller: *Mi a populizmus?* Budapest: Libri Kiadó, 2018, 204 oldal, 2999 forint)

Irodalom

Castells, Manuel (2019): *Rupture. The Crisis of Liberal Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Chadwick, Andrew (2017): *The Hybrid Media System*. Oxford University Press (2nd edition).

Keane, John (1991/1999): *The Media and Democracy*. Cambridge: Polity Press / Budapest: Helikon Kiadó (Kulcsár Valéria fordítása).

Zielonka, Jan & Jacques Rupnik (2020): From Revolution to 'Counter-Revolution': Democracy in Central and Eastern Europe 30 Years On. *Europe-Asia Studies*, vol. 76, no. 6, pp. 1073–1099.

Bajomi-Lázár Péter a Budapesti Gazdasági Egyetem oktatója, lapunk szerkesztője. Legutóbbi könyve: *A patrónusi-kliensi médiarendszer. Magyarország 2010–2018* (Napvilág Kiadó, 2020). Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „Karaktergyilkosság vagy médiabotrány: mi a különbség?” (2022. nyár).